

Identitet Srba u Hrvatskoj

Škiljan, Filip

Source / Izvornik: **Politička misao : časopis za politologiju, 2014, 51, 111 - 134**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:780045>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Prethodno priopćenje
UDK 323.15(=1.497.11)(497.5)
281.961(497.5)
Primljeno: 12. studenog 2013.

Identitet Srba u Hrvatskoj

FILIP ŠKILJAN

Institut za migracije i narodnosti

Sažetak

U ovom radu analiziraju se tradicionalni i moderni elementi srpskog identiteta u Hrvatskoj. Kao tradicionalne elemente identiteta autor navodi pravoslavnu vjeroispovijest, pismo i vojničku prošlost, a kao moderne elemente jezik i književnost, građanske, društvene i političke vrijednosti, brigu za narodnosni status i narodne organizacije te privrženost narodnooslobodilačkoj borbi. Istraživanje se temelji na dubinskim intervjuima s kazivačima srpske nacionalnosti iz čitave Republike Hrvatske. Autor zaključuje da nakon raspada Jugoslavije srpski identitet u Hrvatskoj prolazi kroz ambivalentan razvoj. S jedne strane, dolazi do retradicionalizacije i "povratka identitetu" nakon što je u Jugoslaviji on bio zanemaren. S druge strane, zbog rata u 1990-ima srpska je zajednica u Hrvatskoj značajno smanjena, a pojavili su se i strahovi te pojačan trend asimilacije. Mnogi Srbi otišli su iz Hrvatske i neće se više vratiti. Stoga je moguće da se ta etnička zajednica nalazi pred nestankom.

Cljučne riječi: identitet, Srbi, Hrvatska, Srbi u Hrvatskoj, tradicija

Uvod

Identitet je promjenjiva kategorija koja se ne može definirati jednom zauvijek. Identiteti, bez obzira na to jesu li individualni ili društveni, duboko su subjektivne kategorije izložene kontinuiranim promjenama, definiranju i interpretacijama. Oni odražavaju nametnute socijalne i kulturne okolnosti u kojima se ljudi rađaju i žive, ali i intimne doživljaje i subjektivne interpretacije pojedinca i zajednice. Objektivne kulturne razlike kojih su ljudi svjesni temelj su identiteta, poput etničkih, jezičnih ili vjerskih osobitosti. Uočene razlike postaju označiteljima pripadnosti vlastitoj zajednici (Grbić, 1994). Manjinska je zajednica grupa ljudi koja živi u državi gdje je druga zajednica, s drugom kulturom, drugačijom religijom ili jezikom – većinska, a najčešće i dominantna.

Pristup istraživanju bio je takav da se od kazivača tražilo da sami definiraju svoj identitet, odnosno da istaknu one odrednice koje su specifične za njihovu zajednicu i razlikovne u odnosu na druge etničke skupine. Istraživanje je najvećim dijelom zasnovano na tehnici intervjua, kako to zovu etnolozi, odnosno metodi usmene povijesti (*oral history*), kako to nazivaju povjesničari, te na studijskom radu.

Postojao je točno određen obrazac pitanja koja su postavljana kazivačima. Prema tome obrascu postavljao sam pitanja vezana uz pretke (bake, djedove i roditelje kazivača) i njihov osjećaj srpstva, pitanja o odnosima s Hrvatima u najbližoj okolini u predratnom periodu, o miješanim brakovima, o važnosti religije za identitet, o važnosti vojničke prošlosti za identitet Srba u Hrvatskoj, o promjenama međuljudskih odnosa i shvaćanja identiteta nakon posljednjeg rata, o važnosti njegovanja ćirilice kod Srba u Hrvatskoj, o važnosti njegovanja posebnosti jezika Srba u Hrvatskoj, o važnosti njegovanja antifašističkih tradicija za identitet Srba u Hrvatskoj, o očuvanju srpskog identiteta u velikim gradovima, o ulozi srpskih političkih stranaka u formiranju i očuvanju identiteta Srba u Hrvatskoj, o promjeni položaja Srba u Jugoslaviji i u Hrvatskoj, o matičnoj zemlji Srba u Hrvatskoj i o razlikama u mentalitetu između Srba u Hrvatskoj i Srbijanaca.

Istraživanjem je obuhvaćeno 36 osoba srpske nacionalnosti iz istočne Slavonije (Osijek: 2, Našice: 1), zapadne Slavonije (Daruvar: 2, Pakrac: 1, Slatina: 3, Nova Gradiška: 1), sjeverozapadne Hrvatske (Bjelovar: 3, Ludbreg: 1, Koprivnica: 1, Garešnica: 2), Banije (Dvor: 1, Kostajnica: 2, Glina: 1), Korduna (Slunj: 2, Karlovac: 1), Like (Otočac: 1, Gospić: 1), Gorskog kotara (Ogulin: 1, Vrbovsko: 1), Dalmacije (Split: 1, Knin: 2, Benkovac: 1, Sinj: 1, Imotski: 2) i Dubrovačkog primorja (Dubrovnik: 1). Osobe su također iz različitih generacijskih skupina. Tako ih je između 20 i 30 šestero, između 30 i 40 devetero, između 40 i 50 jedan, između 50 i 60 šestero, između 60 i 70 dvanaestero, između 70 i 80 jedan, a iznad 80 također samo jedna osoba. Uzorak koji ovdje navodim u svakom je slučaju indikativan, ali ne do kraja reprezentativan. Ipak, ovdje se radi o dubinskim intervjuima, a ne o ispitivaju javnog mnijenja, pa uzorak od 36 osoba nije zanemariv.

Elemente identiteta definirao sam prema podjeli koju je iznio Milorad Pupovac u knjizi *Čuvari imena: Srbi u Hrvatskoj i raspad Jugoslavije*, u poglavlju pod naslovom "Moderni identitet Srba u Hrvatskoj" (Pupovac, 1999). On je u svojem tekstu elemente identiteta podijelio na elemente tradicionalnog identiteta, elemente modernog identiteta i moguće elemente današnjeg identiteta. Njegova je podjela vrlo logična, a osim toga i prihvatljiva za ovakav tip istraživanja gdje su svi elementi identiteta provjerljivi kod intervjuiranih kazivača. Međutim, tu sam podjelu u svojem istraživanju skratio na elemente tradicionalnog identiteta i elemente modernog identiteta. Budući da je za identitet Srba u Hrvatskoj posebno važan odnos

s većinskim narodom, odnosno Hrvatima, osobito je bitan segment koji se odnosi na taj dio istraživanja.

Posebno je važno naglasiti da su odgovori koje navodim u tekstu osobna razmatranja i mišljenja samih ispitanika i da oni ne stoje kao opći zaključci, odnosno kao definitivne činjenice. Osim toga, iako su ispitanici birani iz različitih regija Hrvatske, već samim pristajanjem na davanje intervjuja oni ulaze u skupinu onih koji žele govoriti o identitetu, pa su samim time svrstani u skupinu koja prihvaća dijalog o toj vrsti pitanja, dok postoji i ona druga skupina koja ili ne želi govoriti o identitetu, ili je to pitanje ne zanima, ili smatra da identitet Srba u Hrvatskoj ne postoji. Tu vrstu ispitanika nisam uspio intervjuirati, pa je stoga ovo istraživanje u samom začetku parcijalno.

Pitanja nacije i nastanka nacionalnomanjinskih identiteta u hrvatskom društvu sežu sve do sredine 19. stoljeća. Nacionalni identiteti vežu se uz nacionalno buđenje u Hrvatskoj, odnosno uz hrvatski narodni preporod u prvoj polovici 19. stoljeća. Prije toga vremena može se govoriti o određenim etničkim skupinama koje su imale svoja obilježja, poput jezika i vjerske pripadnosti. Prije formiranja modernog pojma nacije u Hrvatskoj mnogo je primjerenije govoriti o zavičajnoj, regionalnoj ili vjerskoj pripadnosti negoli o nacionalnoj pripadnosti. Stoga elementi tradicionalnog identiteta kod Srba u Hrvatskoj sežu u vrijeme prije njihova formiranja kao nacije, odnosno u vrijeme kada su se oni u najvećoj mjeri izjašnjavali prema vjerskoj pripadnosti ili regionalno.

Glavni elementi tradicionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj

Glavni elementi tradicionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj prisutni su i u njihovu modernom identitetu. U te elemente Pupovac je ubrojio ćirilčno pismo, pravoslavlje i vojničku službu.

a) Ćirilica je u srednjem vijeku bila i hrvatsko pismo, pa u to vrijeme nije bila razlikovni element između Hrvata i Srba. Ćirilica je pismo kojim se pravoslavci služe otkako su se doselili na područja današnje Hrvatske. O tome svjedoče brojni sačuvani dokumenti koji su napisani ćirilicom. Prije svega radi se o crkvenim dokumentima koji na neki način predstavljaju pravoslavnu tradiciju u Hrvatskoj. Oni su djelomice sačuvani u manastirima (poput Gomirja, Krke, Krupe, Lepavine i Orahovice), crkvenim središtima (poput Karlovca, Osijeka, Zagreba, Pakraca, Šibenika i Dubrovnika), u državnim arhivima (poput Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva u Dubrovniku i Državnog arhiva u Zadru) i u muzejima (Hrvatski povijesni muzej). Osim toga brojni pjesnici i pisci Srbi svoja su djela u Hrvatskoj pisali na ćirilici. Ćirilčno pismo bilo je priznato i u Habsburškoj Monarhiji, a priznao ga je i Hrvatski sabor. Njegova javna upotreba, upotreba unutar srpskih nacionalnih in-

stitucija i za potrebe srpske zajednice u Hrvatskoj bila je zajamčena kao što je to i danas. Nakon raspada Jugoslavije ćirilica bi Srbima u Hrvatskoj trebala služiti da komuniciraju s preostalim dijelovima srpskog naroda, u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, ali i međusobno, izdajući novine, časopise i knjige na ćirilici. Međutim, kako izjavljuju kazivači, to baš nije uvijek tako.

Mlada osoba iz Kostajnice (1978.) kaže da je “ćirilica bitna zbog toga što su naši jezici zasnovani na zajedničkom korpusu riječi. Dakle, ćirilica je taj razlikovni detalj. Stoga njegovanje ima smisla. Međutim, ćirilica se počela istiskivati i iz Srbije. To je najviše zbog toga da bi se knjige mogle prodavati i izvan zemlje, ali i zbog interneta. U Srbiji su uspjeli isposlovati jedino da ćirilica bude na svim formularima”. Kazivač iz Knina (1979.) smatra da je velika šteta što hrvatski obrazovni sustav izostavlja učenje ćirilice u nižim razredima osnovne škole: “Kroz školovanje smo naučeni da je pismo važan segment nacionalne pripadnosti i da pismo i jezik čine temelj nacije. Međutim ćirilicu smatram kulturnim dobrom obje moderne nacije jer su je u prošlosti baštinili jedni i drugi. Isključiv trend hrvatskog obrazovnog programa šteti objema modernim nacijama, posebno mladim naraštajima Hrvata koji potpuno ostaju zakinuti za poznavanje i korištenje ćirilice.” Koliko malo značenje ćirilica ima u ludbreškom kraju, kazuje muškarac iz Čukovca (1985.): “Jedini susret s ćirilicom u našem kraju jest na nadgrobnim spomenicima koji su stariji od pedeset godina.”

Njegovanje ćiriličnog pisma nije samo nužna potreba, već i kulturno dobro Hrvata i Srba. Ćirilica se u Hrvatskoj identificira kao srpsko pismo, pa je tako postala i obilježje srpskog identiteta. Jedan od kazivača (Vlahović, 1946.) rekao je kako ga “iritira hrvatsko odbijanje ćirilice kada je poznato da su se Hrvati opismenili na tome pismu”. Inzistiranje na upotrebi ćirilice kod Srba u Hrvatskoj (posebno u političkim i nepolitičkim institucijama i organizacijama) ima višestruko značenje: sprečavanje zaboravljanja ćiriličnog pisma kod mladih generacija i upotreba ćiriličnog pisma barem u srpskim institucijama. Inzistiranje na upotrebi ćirilice kod običnih ljudi u svakodnevnom životu vrlo je često znak prkosa i nezadovoljstva vlastitim položajem u državi u kojoj žive, ali ujedno i otpor asimilaciji koja je sve prisutnija među Srbima u Hrvatskoj.

Imena mjesta, ulica i natpisi na službenim zgradama u miješanim ili etnički većinskim srpskim sredinama u Hrvatskoj trebali bi prema Ustavnom zakonu biti napisani i na ćiriličnom pismu. Osim što na ulazu ni u jedno naselje u Hrvatskoj ne stoji natpis na ćirilici, nekim su srpskim mjestima u Hrvatskoj promijenjena imena. Takva je situacija, na primjer, s imenima mjesta Srpske Moravice (koje se sada zovu Moravice), Srpsko Polje (koje se sada zove Hrvatsko Polje) i Srpska Kapela (Nova Kapela) te imenima naselja u bivšoj virovitičkoj i slatinskoj općini.

b) Pravoslavlje je izuzetno bitan element očuvanja identiteta Srba u Hrvatskoj. Tijekom niza stoljeća, odnosno od doseljavanja Srba na prostore današnje Hrvatske ono je bilo osnovni razlikovni element koji je pravoslavce diferencirao od rimokatolika, većinske vjerske zajednice na ovim prostorima. Osim toga Crkva je nerijetko bila jedina institucija koja je vodila brigu o pravoslavnim stanovnicima i očuvanju njihova identiteta. Većina europskoga stanovništva prije Francuske revolucije nije se identificirala s većim nacionalnim zajednicama, nego je osjećala i iskazivala lojalnost selu, lokalnom gospodarstvu i crkvi, što znači da je temelj samoidentifikacije bila religija (Grbić, 1994: 25). Koliko je religija prije posljednjeg rata i prije Drugog svjetskog rata bila bitna za suživot Hrvata i Srba, pokazuju primjeri iz cijele Hrvatske. U pojedinim dijelovima Hrvatske odnosi između Srba i Hrvata zasnivali su se na poštivanju blagdana onih drugih. Tako, prema riječima starijeg muškarca iz Moravica (1927.), Hrvati u Moravicama na veće pravoslavne blagdane iz solidarnosti također nisu radili na svojim poljima. Na krsne slave dolazili su i Srbi i Hrvati u srpske kuće, a dobre međuljudske odnose gajili su i Srbi, poklonivši zemljište za rimokatoličku kapelicu u Moravicama i pomažući pri gradnji te kapelice. Iako poremećeni u Drugom svjetskom ratu, takvi su odnosi obnovljeni nakon rata. Slična je situacija bila i u drugim krajevima Hrvatske. Ni kazivačica iz Kusunja pokraj Pakraca (1961.) ne smatra da su se Srbi i Hrvati u njezinu kraju prije posljednjeg rata bitno razlikovali. "Selo se nije dijelilo po nacionalnoj ili vjerskoj pripadnosti. Dijelilo se po tome tko je starosjedilac, a tko je pridošlica. Ja do svojeg petog razreda osnovne škole, dok nisam pošla u Pakrac u školu, nisam ni znala da postoje drugi ljudi jer o starosjediocima Hrvatima u selu nitko nije govorio kao o drugačijima. Katolici su čak s nama išli nedjeljom u našu crkvu."

Kazivačica iz Popovca pokraj Slatine (1951.) smatra da su svi u selu slavili pojedine blagdane, a predratni period naziva "pravim životom": "Kod roditelja se slavilo Prvi maj, 4. jul, 29. novembar i Sv. nedjelja, kao seoska slava. Prije posljednjeg rata suživot je bio – život. Znalo se tko smo, što smo. Išlo se na slave, blagdane, svatove, krštenja, rođendane, imendane, radne akcije kupljenja šljiva, unošenja drva, zidanja kuća, sahrana i sa sveštenikom i sa popom i uz čitanje partijskih referata. Komentara je bilo, ali ne otrovnih."

Mlađi muškarac iz Knina (1979.) govori slično: "Do početka rata nisam imao svijest o kategoriji nacionalnosti. Tek sam tada čuo da se ljudi u mojoj okolini dijele na Srbe, Hrvate i druge nacije. U našoj kući krsna slava se slavila sve vrijeme (i u vrijeme socijalizma), bili smo jedina kuća u širem susjedstvu koja je to činila, ali ni u jednom trenutku nije isticano da smo mi Srbi. Znao sam samo da postoji konfesionalna razlika."

Slična je situacija bila i u Sinju: "Suživot u Sinju prije posljednjeg rata možda i nije pravi izraz, jer bi to značilo da smo živjeli jedni pored drugih, međutim mi

smo živjeli zajedno. Mladi su se zaljublivali i sklapali brakove bez ikakve zadržke, tako sam ja i moja dva brata u sretnom braku sa ženama koje su Hrvatice, mladi Hrvati su navijali za Partizan i Crvenu zvezdu, a Srbi za Hajduk i Dinamo ovisno o osobnom afinitetu.”

Slično je bilo prema iskazu kazivača (1946.) i u Dubrovniku i okolici: “Moji baka i deda su izvanredno saradivali sa Hrvatima, tako da ni slava ni Božić ni bilo kakvo veselje nije moglo proći bez prijatelja iz Kliševa, Mrčeva, Orašca, Zatina i Gromače (sela u okolici Dubrovnika). Moji su roditelji uz dužno poštovanje sve preuzeli od svojih roditelja i tako je nastavljena prijateljska saradnja i poštivanje. Taj prijateljski odnos sa Hrvatima (ranije je to nazivano Dalmatinci i Dubrovčani) nije prekidan ni dovođen u pitanje ni za vrijeme ratnih sukoba: 1914-1918, 1941-1945. i 1991. do danas.”

Kazivač iz Ogulina (1979.) također govori o iznimno dobrim odnosima između Hrvata i Srba do 1991: “Roditelji nikad nisu spominjali u kući nacionalnosti i nacionalne pripadnosti. Do 1991. g. nisam znao što su nacionalnosti i kojoj uopće pripadam. Slavili smo Božić 7. januara, ali kao dijete nisam ni mislio da postoje neke razlike, nisam se ni pitao niti su mi objašnjavali da postoje dva Božića, dva Uskrša... Živjeli smo kao Jugoslaveni, kako smo bili i deklarirani, iako smo etnički Srbi. Djetinjstvo sam proveo u hrvatskom naselju i najbolji prijatelji su mi bili Hrvati. Moja obitelj nikada nije ispoljavala svoj nacionalni identitet prije 1991. Igrao sam nogomet sa istim prijateljima, a bio sam jedini Srbin u društvu. Ja sam navijao za Zvezdu, a oni za Dinamo. Za Zvezdu smo navijali brat i ja jer nam je ujak poklonio Zvezdinu zastavu (ujak je bio veliki zvezdaš), a dok nam je otac navijao za Partizan. Nisam osjećao ni tu podjelu Zvezde i Dinama kao nacionalnu, već kao sportsku. Igrao sam kao pionir i u NK Jedinstvo iz Ogulina, tako da ni tamo nije bilo nikakvih podjela.”

Kazivač iz Gornjeg Kosinja kraj Gospića smatra da su se Srbi od Hrvata u međuratnom periodu (1945. – 1990.) razlikovali samo po tome što su “navijali za Crvenu zvezdu, jer Srbi Ličani u tome periodu nisu bili religiozni”. Interesantan je pogled na međuljudske i međuvjerske odnose u vrijeme socijalističke Jugoslavije kazivača iz Vlahovića kraj Gline (1946.): “U razdoblju između 1945. i 1990. odnos između Hrvata i Srba na glinskom području bio je pun cinizma i neiskrenosti. Za to su krivi komunisti i obje crkve. Nitko nije htio da iskorači jedan prema drugom, pa je zato 1991. zločin postao normalna stvar.” I kazivač iz Daruvara (1947.) prisjeća se da je postojalo nepovjerenje između Hrvata i Srba: “Nove generacije bile su za bratstvo i jedinstvo, starim ljudima koji su govorili: ‘Ja njima ništa ne vjerujem’, misleći na Hrvate i zvaničnu politiku, podrugivali smo se, smatrali smo da su suviše opterećeni prošlošću.”

Iz iskaza je sasvim jasno da su Srbi u Hrvatskoj živjeli uglavnom u harmoničnim odnosima s Hrvatima i da ih nacionalna pripadnost nije ograničavala u skla-

panju brakova i druženju. Miješani brakovi, zajedničke proslave, zajednička sudjelovanja u radnim akcijama, održavanje zajedničkih komemoracija, korištenje istim bogomoljama u nedostatku onih drugih i sl. samo su neki od pokazatelja tih dobrih odnosa. Religiozna pripadnost u vremenu socijalizma nije bila prepreka sklapanju prijateljstava. Vidljivo je da su Srbi u Hrvatskoj i u vremenu socijalizma u velikom broju slučajeva očuvali svoj vjerski identitet obilježavajući slave i značajnije vjerske blagdane. Prema regijama jasno je vidljivo da su Srbi u Lici, na Kordunu i na Baniji, odnosno u krajevima gdje je antifašistički pokret bio snažniji, bili manje religiozni od Srba u istočnoj Slavoniji i Dalmaciji. Distinktivni element između Srba i Hrvata u zonama snažnijeg utjecaja antifašističkog pokreta, odnosno slabijeg ili nikakvog utjecaja Srpske pravoslavne crkve bila je opredijeljenost za određeni nogometni klub, tj. klub iz Beograda ili klub iz Zagreba. Jedan jedini iskaz koji dovodi u pitanje kvalitetne predratne odnose između Srba i Hrvata jest onaj kazivača iz glinskog kraja. Ipak, to i nije čudno kada se zna da su Srbi u glinskom kraju u Drugom svjetskom ratu proživjeli velika stradanja, osobito 1941. godine, nakon Drugog svjetskog rata teško je bilo obnoviti povjerenje, osobito stoga što su brojni zločini ostali nerazjašnjeni pod parolom bratstva i jedinstva. Ipak, čini se da je suživot u većini krajeva, barem kod generacije koja je rođena nakon Drugog svjetskog rata, bio iskren. Starija generacija, poučena iskustvima iz Drugog svjetskog rata, često je bila nepovjerljiva prema Hrvatima...

U vrijeme posljednjeg rata Srbi su se nakon četrdeset i pet godina vratili religiji. Nakon njega Pravoslavna crkva postala je čvrsto uporište identiteta Srbima u Hrvatskoj.

O tome svjedoče i kazivači. Kazivačica srednje dobi iz Vrhovina (1950.) kaže: "Svi su do posljednjeg rata bili ateisti i komunisti. Međutim, brat se krstio u posljednjem ratu, a krstio je i svoju djecu. Probudio se taj duh pravoslavlja. Počeli su njegovati krsne slave. Znao, oni nisu ništa znali o tome pa su morali učiti od starijih i oživljavati to. To je zato što je onaj rat bio ideološki, a ovaj je bio nacionalni. Sve je to iniciralo vraćanje običaja." Kazivačica iz Trgova kraj Dvora (1979.) veli da je u tom dijelu Banije antifašistička tradicija toliko jaka da se religija nije uspjela probiti. "Identitet je tamo odredio antifašizam. Religija je postala bitna kremi (eliti), ali kod ostalih to i dalje nije bitno. To je ipak partizanski kraj i to je ostavilo jak pečat."

Da u onim zonama u kojima nije bilo ratnih razaranja i egzodusa Srba vezanost za vjeru nije presudna ni danas, svjedoči iskaz iz Garešnice (1986.): "Religija nam nije toliko bitna za očuvanje identiteta. Srbi u Moslavini nemaju problem jer znaju tko su. Sve manje i manje ljudi ide u crkvu. Ljudi se ne vežu svakodnevno za religiju, već samo onda kada moraju (za svetkovine ili slave). Da je bilo problema u ratu, onda bi crkva sigurno bila važnija."

Poseban je slučaj Srba u okolici Bjelovara, koji su u Drugom svjetskom ratu masovno prelazili na rimokatoličku vjeru. Za vrijeme Domovinskog rata, u strahu od ponavljanja događaja iz Drugog svjetskog rata, ponovno se prelazilo na rimokatoličku vjeru. O tome govori kazivač iz Letičana nedaleko od Bjelovara (1935.): “Paroh iz Novoseljana mi je jednom prilikom rekao: ‘Vi biste se začudili koliko se ljudi kod mene došlo ispisati iz pravoslavne vjere, da ne budu crne ovce, da se održe...’ To se uostalom vidi i u popisu stanovništva.”

Drugi kazivač iz Letičana kod Bjelovara (1947.) napominje: “Znate, kroz određeni vremenski period vidljive su promjene. Prije smo se osjećali kao Srbi i pravoslavci, sada smo hrvatski pravoslavci, a naša djeca će biti Hrvati i katolici.” Kazivačica iz Velikih Grabičana kraj Koprivnice (1986.) smatra da je manastir Lepavina održao Srbe koprivničkog, bjelovarskog, križevačkog i ludbreškog kraja na okupu: “Nama je religija danas posebno bitna. Mi tražimo nešto po čemu će se vidjeti da smo mi Srbi. Bez manastira Lepavine bili bismo potpuno izgubljeni. Ipak nas je malo i vidiš da nestaje taj identitet. Ne naglo, nego sporo. Kada na primjer kažeš nekome da je neki svetac taj dan, a on ti odgovori da je to nebitno.” I kazivač iz Čukovca (1985.) ističe važnost Lepavine za Srbe sjeverozapadne Hrvatske: “To je najveći skup Srba u tom kraju i tamo se vide ljudi iz svih tih sela. Na Veliku Gospojinu dolaze i Hrvati ondje, kao što i Srbi odlaze na proštenje u Ludbreg.” Kazivač iz Gornjeg Kosinja (1967.) smatra da je “srednjovjekovno shvaćanje identiteta kada se Srbi identificiraju preko Pravoslavne crkve”. Kazivač iz Vlahovića kraj Gline (1946.) smatra da je “Pravoslavna crkva ostala zapravo jedini preostali element identiteta Srba u Hrvatskoj”. S time se slaže i kazivač iz Ogulina (1979.): “Srbi na našem području bili su privrženi Komunističkoj partiji (zbog povijesnih stradanja u Drugom svjetskom ratu) i odmakli su se od crkve. Mlađe generacije Srba objektivnije su shvatile povijesna događanja u 20. stoljeću i smatraju da je crkva jako bitna za očuvanje identiteta. Svjesni smo da je crkva jedina koja je, u turbulentnim vremenima Austro-Ugarske i Turske, sačuvala identitet Srba na ovom području.” Dakle, vidljivo je da u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske dolazi do asimilacije te da se kod većine kazivača iz tih krajeva ističe identificiranje s vjerom (pravoslavljenjem), a tek onda s nacijom. Kazivač iz Letičana (1947.) kazuje: “Ja mislim da su tu pobrkani lončići. Moji su došli u Kupinovac prije više od tristo godina tko zna otkuda. Ja sa Srbima i Srbijom nemam ama baš ništa.” Kazivačica iz Osijeka objašnjava odgovor kazivača iz Letičana ovako: “Možda im je lakše reći da su pravoslavci nego da su Srbi. Srbi su ‘loši dečki’, pa im je lakše reći da su pravoslavci. To je mekša varijanta. Kad mi je jedan rekao da je pravoslavac, ja sam ga pitala: ‘A jeste li Bugarin?’”

U vrijeme posljednjeg rata i nakon njega velik broj Srba u Hrvatskoj vratio se tradicionalnim vrijednostima, među koje se ubraja i religija. U vrijeme socija-

lističkog režima Srbi u Hrvatskoj zanemarili su svoju religiju, a u velikom broju slučajeva i vlastiti identitet (o tome će biti govora kasnije). Zbog stigmatiziranja Srba od većinskog naroda u vrijeme posljednjeg rata i nakon njega neki su se kazivači počeli izjašnjavati kao pravoslavci. To je posebno zamjetno u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, gdje postoje skupine Srba koji su se u posljednjem periodu asimilirali s većinskim stanovništvom. Od elemenata vlastitog identiteta očuvali su jedino pravoslavnu vjeru, pa u razgovorima čak niječu srpski identitet i govore o sebi kao o Hrvatima pravoslavne vjere. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj institucije manastira uspjele su barem donekle očuvati srpski identitet, iako je jedan dio Srba u vrijeme prošlog rata, da bi se lakše asimilirao s većinskim stanovništvom, prešao na rimokatoličku vjeru. U krajevima gdje je antifašistička tradicija bila snažnija (kao na primjer na Baniji) Srbi su ostali ateisti. Na prostorima koji su se u Domovinskom ratu nalazili pod privremenom okupacijom pravoslavlje je oživjelo zajedno s usponom srpskog nacionalizma, pa su tako Srbi u sjevernoj Dalmaciji i u Lici ponovo otkrili religiju. Na Baniji, Kordunu i u zapadnoj Slavoniji stanje je bilo nešto drugačije jer je ondje bio više ukorijenjen antifašistički pokret (što ne znači da u Lici i sjevernoj Dalmaciji nije bilo tako, ali Lika i sjeverna Dalmacija specifične su i zbog toga što je ondje u vrijeme Drugog svjetskog rata bilo i ekstremnih struja). Mlađi kazivači svjesni su da se kazivače srednje dobi (dakle one rođene nakon Drugog svjetskog rata koji su odrasli u socijalističkoj Jugoslaviji), a pogotovo one koji su sudjelovali u narodnooslobodilačkoj borbi ne može “preodgojiti”, ali mlađe generacije, koje događaje iz prošlog stoljeća sagledavaju objektivnije, shvaćaju da je religija jedan od temeljnih stupova identiteta Srba u Hrvatskoj.

c) Vojnička tradicija Srba u Hrvatskoj također je dio srpskog identiteta. Malo koji Srbin iz Hrvatske nije čuo za Stojana Jankovića, serdara iz Islama Grčkog kraj Benkovca, hrabrog ratnika u borbama protiv Osmanlija. Srbi u Hrvatskoj ponose se svojim precima koji su bili uskoci, krajiški vojnici, oficiri, vojnici austrougarske vojske, solunski dobrovoljci, kraljevski žandari ili vojnici, partizanski borci, oficiri Jugoslavenske narodne armije ili pripadnici milicije. Ratnička služba u povijesti prostora koje nastanjuju ili su nastanjivali Srbi u Hrvatskoj dio je identiteta Srba u Hrvatskoj. Ona je, dakle, započela u 16. stoljeću, doseljavanjem prvih Krajišnika na područje Žumberka i današnje sjeverozapadne Hrvatske, a nastavila se naseljavanjem pravoslavaca u Lici, na Baniji i Kordunu krajem 17. i početkom 18. stoljeća. O službi Krajišnika svjedoče i izdane im isprave (koje se odnose i na pravoslavne i na katoličke Krajišnike), poput *Statuta Valachorum* iz 1630. godine i kasnijih koje su potvrđivale *Statuta Valachorum*. Koliko je taj dokument bio važan, svjedoči i činjenica da se čuvao u skrivnici pravoslavne crkve u Severinu i da se javno čitao samo o važnijim blagdanima i u kriznim trenucima. Krajišnici su se borili za Habsburšku Monarhiju, a kasnije za Austro-Ugarsku Monarhiju, ne samo na svojem kućnom

pragu već na svim europskim ratištima. Ratnička je služba kod Krajišnika razvila svijest o tome da nisu kmetovi, već slobodni seljaci-vojnici, te usku povezanost s državnom službom, što se moglo pratiti sve do 1990. godine, a iznimno se razvila svijest o posebnom položaju na koji su zauzvrat imali pravo, odnosno koji su im osiguravale carske vlasti. Međutim, ta vojnička tradicija, osobito nakon ukidanja Vojne krajine 1881. godine, osuđuje Srbe u Hrvatskoj, koji su svakako činili najveći postotak u krajiškoj vojsci, na zaostalost i nerazvijenost zbog pasivnosti krajeva u kojima su živjeli.

O tradiciji poštivanja vojne službe i države koja ju je uvela govori i mlada osoba iz Kostajnice (1978.): “Moji su bili svjesni te vojne prošlosti. ‘Što je Austrija uvela red, to nije nitko’, govorio je djed.”

O vojničkoj tradiciji svjedoči i činjenica da su Srbi na području nekadašnje Vojne krajine uistinu voljeli oružje: “Moji su bili svi lovci. Bilo je najmanje deset pušaka u mojoj kući. Svaki muški bio je lovac i tako je održavao tradiciju” – svjedoči kazivačica iz Vrhovina (1950.). Kazivač iz Knina (1979.) smatra da je “vojnička prošlost zajednička svim Krajišnicima bez obzira na njihovu konfesionalnu i nacionalnu pripadnost”. Kazivačica iz Trgoва kraj Dvora (1979.) kaže kako je mentalitet Vojne krajine bio dio svakodnevnog života stanovnika Banije te da je to vidljivo i danas: “Krajina je bila Banijcima nešto daleko. Ipak, to je duboko ucrtano u nošnji, u pjevanju. Naši Krajišnici nemaju cvjetice na nošnjama. Njihove su nošnje vrlo jednostavne, a pjesme su im kratke, jer moraju brzo otpjevati da bi se mogli ići boriti. Ljudi toga nisu svjesni, iako je to duboko ucrtano u njima.” Kazivač iz Vlahovića nedaleko od Gline (1946.) opaža da su “do Kupe bili slobodni seljaci-vojnici, a već na drugoj obali su bili kmetovi. Mora se priznati da je stvoren kolektivni mentalitet Krajišnika koji je produžio svoj vijek i nakon ukidanja Vojne krajine.” U istočnoj Slavoniji, kako veli kazivač iz Dalja (1955.), tradicija Vojne krajine nije bila dio identiteta: “Kakav je to bio rat kada su *lale* postali četnici, a *dudeki* ustaše?”

Vidljivo je da uspomena na Vojnu krajinu nije bila svuda podjednako snažna. Ona je bila, kako će se kasnije vidjeti, uglavnom zatumljena nakon Drugog svjetskog rata, a priče i sjećanja na Vojnu krajinu bit će prekriveni antifašističkom tradicijom koja će postati neusporedivo važnija od krajiške tradicije. Kazivač iz Gornjeg Kosinja (1967.) prisjeća se kako se u zavičajnim udžbenicima za Liku krajem sedamdesetih pojavila pjesma o ličkom junaku u borbi protiv Turaka. Međutim, kaže on, pjesma je vrlo brzo izbačena iz udžbenika jer je vraćanje u prošlost dalju od 1941. uvijek bilo suspektno. Vrlo je vjerojatno i zato, kao što je to vidljivo iz kazivanja svjedoka, krajiška tradicija na neki način “izbrisana” iz kolektivne memorije Srba u Hrvatskoj.

Elementi modernog identiteta Srba u Hrvatskoj

Elementi su modernog identiteta Srba u Hrvatskoj, prema podjeli Milorada Pupovca ovi: jezik i književnost, građanske, društvene i političke vrijednosti, narodnosni status i narodne organizacije te antifašizam.

a) Srbi u Hrvatskoj, osim stanovnika istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema koji govore šumadijsko-vojvođanskim ekavskim dijalektom, svi govore sjeverozapadnim ogrankom istočnohercegovačkog novoštokavskog ijekavskog dijalekta. Međutim, po tome se ne razlikuju od svojih susjeda Hrvata koji u krajevima koji su miješani također govore tim dijalektom. Dakako da je u trenutku kada je novoštokavski ijekavski dijalekt postao službeni jezik za područje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore Srbima u Hrvatskoj omogućena bolja integracija u hrvatsko društvo, ali i bolja povezanost sa Srbima u Bosni i Hercegovini. Ta je činjenica Srbima u Hrvatskoj također osigurala veće mogućnosti u obrazovanju i razvoju književnosti. Činjenica da je Sava Mrkalj, pravoslavac iz Sjeničaka na Kordunu, započeo jezičnu reformu Srba i Hrvata početkom 19. stoljeća čini povezanost tih dvaju naroda u stvaranju standardnog hrvatskog jezika još jačom.

Koliko se malo razlikuje jezik Srba u Hrvatskoj od jezika Hrvata, govori i ovaj iskaz kazivačice iz Vrhovina (1950.): “Hrvati iz Vrhovina govorili su istim jezikom kao i mi Srbi. Njihov jezik se razlikovao od jezika Hrvata iz Sinca i Čovića deset kilometara od Vrhovina koji su govorili čakavskim.” I kazivačica iz Trgova kraj Dvora (1979.) kaže da prije rata nije postojala razlika između Srba i Hrvata u izgovoru riječi u dvorskom kraju. Danas je drugačije kada su stvorene nove riječi. “Mi Srbi u Hrvatskoj nemamo standardizirani jezik, pa zapravo i ne znamo što je naš jezik.” Kazivač iz Gornjeg Kosinja (1967.) govori o “jugoslavenskom jeziku” u Lici u socijalističkom režimu. “Razlika između jezika Hrvata i Srba je u tvrdoći izgovaranja i sufiksima.” Ipak neki kazivači smatraju da danas postoje značajne razlike između jezika Hrvata i Srba u njihovim krajevima. Vrlo slikovit primjer daje kazivač iz Benkovca (1982.): “U Benkovcu su svi domaći Hrvati prihvatili ikavicu, a Srbi i dalje govore štokavski ijekavski iako ih ima koji govore ikavicom. To ti je tako. S kim si – taki si. Imam prijatelja koji je rođen 1986. godine. Vratio se 2001./2002. u Hrvatsku i radi u tvornici lakih metala. Bilo mu je jako teško prve tri godine. Toliko je tiho govorio da ga ja nisam razumio niti jednu riječ. Sada govori u potpunosti ikavicom, pa čak i kada sam ja s njim iako u manjoj mjeri. Kada sam se ja vratio 2008. godine, radio sam u pilani sa razvojačenim braniteljima. Svi su znali tko sam. Jedan mi je rekao da nije mlijeko neko mliko, ali mu ja nisam pustio. Kad sam bio u Srbiji, izgubio sam svoj govor. Ne govorim više kao Benkovčani prije devedesete. U Srbiji sam zbog govora imao problema pa sam prihvatio ekavicu. Kad sam se vratio u Hrvatsku, pričam kao i moji doma i više mi nikada nitko neće

nametnuti dijalekt.” I kazivač iz Knina (1979.) primjećuje slično: “Domaći Srbi i Hrvati su do rata pričali istim jezikom, kako se god on zvao. Forsiranje nacionalnih podjela pokrenulo je i forsiranje nacionalnih jezika. Jednakim jezikom se priča i danas u Kninu, s tendencijom da se podjela izvrši na način da Hrvati pričaju ikavicom, a Srbi ijekavicom. Valja napomeniti da se u više navrata Srbima pokušala nametnuti ekavica (posebno tokom rata), ali to nije zaživjelo. Zamjetan je i trend da pridošli Hrvati iz Bosne počinju govoriti ikavicom, iako to prije nisu. S druge strane brojni Srbi povratnici iz Srbije donijeli su sa sobom pokoju riječ koju prije nisu koristili. Jezik je živa stvar, proces koji traje i koji oblikuju više demografske promjene nego političke želje.” U koprivničkom kraju razlika između jezika Srba i Hrvata značajna je. Srbi su štokavci ijekavci, a Hrvati kajkavci. Kazivačica iz Velikih Grabičana pokraj Koprivnice (1986.) kazuje da je to bio i razlikovni element po kojem je bila prepoznatljiva: “Moji su mi rekli da je jezik ono po čemu će me svi prepoznati kamo god da odem. U školu sam išla gdje su svi pričali kajkavski, a ja jedino štokavski. U Koprivnici čak i Srbi pričaju kajkavski, ali ne skroz. Kroz to osjećam i vidim da se identitet polako gubi.”

Kazivač iz Daruvara (1947.) također smatra da je jezik važan dio identiteta: “Jezik je glavni pokazatelj etničkog porijekla i usmena i pisana baština oblikovana tim jezikom bitan je pokazatelj nacionalnog i kulturnog identiteta. Srbi u Hrvatskoj imaju u tom pogledu na što da se oslone; njihov jezik je jezik ne samo Matavulja i Desnice, Vladimira Popovića, Novaka Simića ili Vojina Jelića, to je i jezik Kočića i Čopića koji su ponikli u neposrednoj blizini, ali i onih najvećih: Vuka Karadžića, Njegoša, Andrića, Crnjanskog, Lalića... Uskraćivanje poznavanja te baštine znači sakaćenje nacionalnog identiteta i, još gore, kulturnog identiteta novih generacija Srba u Hrvatskoj.”

Iz iskaza je vrlo jasno vidljivo da postoje dva stava kazivača o jeziku kojim govore. U jednom dijelu Hrvatske taj je jezik uistinu razlikovni element između Hrvata i Srba. To je upravo karakteristično za Podravinu, križevačko područje i za neke dijelove Gorskog kotara, dok se u ostalim zonama taj lokalni jezik mnogo manje razlikuje. U sjevernoj Dalmaciji taj je jezik promijenjen nakon posljednjeg rata 1991. – 1995. Čini se da se u Benkovcu i Kninu forsira da Hrvati govore ikavski, dok Srbi i dalje govore ijekavski štokavski, sada s primjesama ekavice koju su donijeli iz izbjeglištva (iako je to slučaj i u ostalim krajevima Hrvatske gdje žive Srbi koji su bili u izbjeglištvu u Srbiji). Novotvorence i izbacivanje pojedinih riječi za koje hrvatski lingvisti smatraju da su srpskog podrijetla čine razliku između hrvatskog jezika i jezika Srba u Hrvatskoj većom. Osim toga, kao što je rekla i jedna kazivačica, jezik Srba u Hrvatskoj je standardiziran, ali nije službeno prihvaćen pod tim nazivom (jezik Srba u Hrvatskoj), pa je vrlo teško odrediti razlike između standardnog hrvatskog jezika, dijalekta kraja u kojem žive Srbi (ali i Hrvati koji govore istim dijalektom) i eventualnog jezika Srba u Hrvatskoj.

Ovdje treba spomenuti i promjenu koja se zbila u posljednjih petnaest godina. Naime, prije petnaestak godina uvedena je nastava na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Osnovnoškolsko obrazovanje na srpskom jeziku već je zastupljeno prema sva tri modela ovisno o tome kolika je brojnost Srba na određenom prostoru. Prema modelu A sva se nastava odvija na jeziku i pismu nacionalnih manjina ondje gdje postoji posebna ustanova (škola) s takvom nastavom, ili, što je češći slučaj, u školi u kojoj se nastava izvodi na hrvatskom jeziku postoje posebni odjeli s nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine, a radni materijali za izvođenje nastave i udžbenici prevode se na jezik nacionalne manjine. Takav je slučaj u istočnoj Slavoniji i u Srpskoj pravoslavnoj općoj gimnaziji Kantakuzina Branković u Zagrebu. Prema modelu B nastava se izvodi dvojezično, tj. na hrvatskom jeziku i na jeziku i pismu nacionalne manjine. Tu se diferencijacija vrši na temelju razlikovanja društvenih predmeta, uključujući jezik i pismo nacionalne manjine, koji se izvode na jeziku nacionalne manjine, i prirodoslovno-matematičkih i tehničkih predmeta, koji se izvode na hrvatskom jeziku. Model C predviđa da učenici imaju pet sati nastave o jeziku i kulturi svoje nacionalne zajednice (manjine) tjedno, po posebnom nastavnom planu. Tako se srpski jezik u modelima A i C najviše upotrebljava u Vukovarsko-srijemskoj, Osječko-baranjskoj, Primorsko-goranskoj i Ličko-senjskoj županiji. Visokoškolsko obrazovanje također je zastupljeno, a uglavnom se odvija na Pedagoškom fakultetu u Zagrebu, gdje postoji studij za profesora srpskog jezika i književnosti. Jedna od bivših studentica srpskog jezika i književnosti na Pedagoškom fakultetu podrijetlom iz Garešnice (1981.) kazuje: “Ja sam na fakultetu slušala jezik i književnost, glazbeni i likovni te istoriju Srba. Uvijek sam znala da sam Srпкиnja i pravoslavka, ali je fakultet zaslužan za moje stavove koje imam danas. Ne bih imala pojma što znači biti Srпкиnja u Hrvatskoj da sam ostala kod kuće. Fakultet mi je stvorio puno bolju svijest o mojem nacionalnom identitetu od neke moje kolegice Srпкиnje iz Garešnice koja i ne zna o drugim Srbima u Hrvatskoj i njihovim problemima.”

b) Jedan od modernih elemenata identiteta Srba u Hrvatskoj svakako je književnost koju su stvarali Srbi iz Hrvatske. Takvih je bilo relativno mnogo, a među prvima se ističu Petar Preradović, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, Nikola Begović i Nikanor Grujić. Osim proznih ili pjesničkih djela na prostoru današnje Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća počinju izlaziti i časopisi koji su u nazivu imali riječ “srpski”. Tako u Zagrebu izlazi *Srbobran* (između 1884. i 1911.), u Zadru *Srpski glas* (između 1893. i 1911.) i *Srbsko-dalmatinski almanah* (1836.) koji kasnije mijenja ime u *Srbsko-dalmatinski magazin*. Početkom dvadesetog stoljeća u Zagrebu izlaze časopisi *Neven*, *Privrednik*, *Srpsko kolo*, *Srpski zadrugar*, *Srpski kalendar* i *Vihor*. U dvadesetom stoljeću kao srpski književnici i pjesnici iz Hrvatske ističu se Simo Matavulj, Milan Budisavljević, Milan Kašanin, Vladan Desnica, Vojin Jelić i

Grigor Vitez. Ti su književnici dali značajan pečat identitetu urbanih Srba, ali i Srba iz onih krajeva iz kojih su potekli.

Kazivačica iz Trgova kraj Dvora (1979.) kazuje kako je dio njezina identiteta izgrađen i preko srpske književnosti (ne isključivo književnosti Srba u Hrvatskoj). “Moj je tata imao privatnu biblioteku knjiga. Bilo je ruskih, francuskih i srpskih književnika. Među srpskim književnicima najviše je bilo djela Branka Ćopića i Dobrice Ćosića.” Kazivač iz Vlahovića kraj Gline (1946.) kazuje da pripadnost korpusa jednog pisca određenoj naciji određuju autorova nacionalnost, tema o kojoj piše, jezik kojim se služi i njegovo samoodređenje (koje se ne mora uvijek poklapati s nacionalnošću). “Meni su najljepši rodoljubni stihovi koje je napisao jedan Srbin, Petar Preradović.”

Zbog velike zaostalosti krajeva u kojima žive Srbi u Hrvatskoj, s čime je povezano i njihovo obrazovanje, kod manjeg broja Srba dio identiteta čine i srpski pisci iz Hrvatske. Relativno mali broj Srba iz Hrvatske poznaje opus srpskih književnika iz Hrvatske, a još je manji broj pročitao njihova djela. Ni kod Hrvata situacija nije mnogo bolja, ali u osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj lektiri u Hrvatskoj ipak su, logično, u najvećoj mjeri zastupljeni hrvatski pisci i pjesnici. Svijest Srba u Hrvatskoj o nacionalnoj pripadnosti nekog pjesnika ili pisca također je vrlo suspektna. Mali je broj Srba, ako je uopće upoznat s djelima navedenih pisaca, svjestan da su Grigor Vitez, Petar Preradović, Vladan Desnica ili Simo Matavulj bili etnički Srbi.

c) Prvi pravoslavci u gradovima civilne Hrvatske pojavljuju se na prijelazu 18. u 19. stoljeće. Iako dio pravoslavaca koji su se nastanili u gradovima nije bio srpskog podrijetla, smanjenju broja Cincara i Grka pridonijeli su i interkonfesionalni brakovi. I srpski građanski identitet, koji će posebno ojačati do kraja 19. stoljeća i u prvoj polovini 20. stoljeća, čini dio identiteta Srba u Hrvatskoj. Međutim, taj oblik identiteta djelomično je izgubljen u Drugom svjetskom ratu, kada su Srbi ili iseljeni iz gradova, ili poubijani u logorima, ili prevedeni na rimokatoličku vjeroispovijest. Nakon Drugog svjetskog rata taj segment identiteta nije obnovljen jer su se Srbi u Hrvatskoj, posebno u gradovima, priklonili jugoslovenstvu. Danas je taj vid identiteta još teže održiv jer je asimilacija posebno snažna u većim gradskim središtima, a srpske institucije političkog i nepolitičkog karaktera nisu dovoljno razgranate i organizirane da bi mogle okupljati jezgru srpskoga građanstva.

Zanimljiv je iskaz kazivačice iz Garešnice (1981.) koja radi u jednoj srpskoj organizaciji. “Zvali smo preko 1000 ljudi u Zagrebu zato da bismo im objasnili kako postoji manjinska lista. Većina njih nam je odgovorila da nisu zainteresirani glasati za manjinsku listu jer se osjećaju građanima ove države, a ne manjinom, pa da će glasati za nacionalnu listu.” Ista kazivačica za svojeg rođaka koji živi u Zagrebu i koji je u mješovitom braku kaže kako nacionalni identitet može očuvati jedino

preko održavanja “slava te proslava Božića i Uskrsa”. Kako kaže, za to se uspio izboriti. “Međutim, o svojem identitetu niti priča djeci, niti djecu podučava ćirilicu, niti ide u pravoslavnu crkvu, a ne sudjeluje ni u radu bilo kakvih srpskih udruga.” Kazivač iz Vlahovića nedaleko od Gline (1946.) kaže o srpskom građanskom korpusu u Hrvatskoj: “Mi smo jako ponosni na to što smo u gradu već preko dvjesto godina prisutni. Ti gradski Srbi su za nas jako važni. Ideja ‘Privrednika’ najjasnije pokazuje važnost gradskih Srba (‘Privrednikovi’ pitomci bili su financirani ponajviše sredstvima koja su davali zagrebački Srbi, npr. Matijević, op. a.)”

Načert nakon Drugog svjetskog rata, srpski građanski identitet gotovo je potpuno uništen u posljednjem ratu. Srbi su u gradovima Hrvatske vrlo traumatizirana zajednica (kao, uostalom, u čitavoj Hrvatskoj). U gradovima je osobito uočljiva asimilacija (najviše zbog miješanih brakova) i etnomimikrija. Zbog stigmatizacije Srbi skrivaju vlastitu nacionalnu pripadnost, što je posljedica rata u Hrvatskoj.

d) Srpski identitet u Hrvatskoj čine i srpske stranke. Tek se od 1861. godine može govoriti o posebnosti položaja i politike Srba u Hrvatskoj u odnosu na cjelinu srpske populacije u Habsburškoj Monarhiji. Početak toga razdoblja označava Sabor iz 1861. koji je uspostavio ravnopravnost Pravoslavne i Rimokatoličke crkve, srpsko-hrvatski naziv jezika, ravnopravnost ćirilice i latinice te priznanje postojanja srpskog naroda u Hrvatskoj. Ulaskom većine srpskih zastupnika u Narodnu stranku nakon 1873. godine Srbi aktivno sudjeluju u radu Hrvatskog sabora i u modernizaciji hrvatskog društva u vrijeme bana Ivana Mažuranića (Roksandić, 1991: 100). Osim što djeluju u hrvatskim strankama, Srbi u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća i prvoj polovini 20. stoljeća osnivaju niz svojih, srpskih stranaka. Tako u Zadru nastaje Srpska stranka koju osniva Savo Bjelanović, a u Zagrebu krajem 19. stoljeća nastaje Samostalna srpska stranka koju vodi Bogdan Medaković i Samostalna demokratska stranka pod vodstvom braće Pribičević koja je za Kraljevine Jugoslavije postala svesrpska stranka u Hrvatskoj.

Te će stranke čuvati srpski identitet u Hrvatskoj boreći se za očuvanje već dodijeljenih prava koja svoje početke vuku iz *Statuta Valachorum*. Od druge polovine 19. stoljeća srpska ravnopravnost u Hrvatskoj nije pitanje samog vladara, već pitanje dogovora s većinskim hrvatskim narodom. Nakon 1861. i prihvaćanja ravnopravnosti Hrvata i Srba u Hrvatskoj referentne točke za postizanje suradnje Hrvata i Srba u Hrvatskoj su potpisivanje Zadarske rezolucije 1905. i stvaranje Seljačko-demokratske koalicije 1927. godine koju je podupirala i većina Hrvata i većina Srba u Hrvatskoj. Nesumnjivo najvažniji dokaz hrvatsko-srpske suradnje u dvadesetom stoljeću jest dokument s Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske, koji je osnova ustavnopravnog razvoja NR/SR Hrvatske u čitavu poslijeratnom razdoblju. “Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni.”

Institucije poput Kluba srpskih vijećnika i Kongresa Srba u Hrvatskoj samo su potvrde onoga što stoji u spomenutoj Deklaraciji.

Prema iskazu jedne kazivačice iz Hrvatske Kostajnice (1978.), “Srbima u Hrvatskoj smeta što su manjina. Ne može ih se smjestiti u isti koš zajedno sa Slovancima i Rusinima. Mi nismo isto. Mi smo ipak stvarali državu.” Kazivač iz Ogulina (1980.) također smatra da je nepravedno što su Srbi izjednačeni s pripadnicima ostalih nacionalnih manjina: “Smatram da smo zbog povijesnih razloga domicilno stanovništvo, te da nas se nepravedno tretira kao nacionalnu manjinu. Želim biti Srbin, građanin Hrvatske.” Prema riječima kazivača iz Slatine (1946.), identitet “mi znači priznavanje građanskih prava i sloboda u izražavanju i njegovanju tradicija, običaja, pisma, vjerskih sloboda i historijskih datuma koji su karakteristični za srpsku zajednicu u mome zavičaju. Posebno je bitan značaj valorizacije i priznanja pripadnicima moga naroda u izgradnji ovoga dijela Hrvatske u prošlom stoljeću”.

Gubitak položaja konstitutivnog naroda, odnosno stavljanje Srba u položaj nacionalne manjine, gubitak je položaja koji su Srbi u Hrvatskoj gradili stoljećima. Srbi su prošli put od nepriznate zajednice preko zajednice koja se organizira preko mehanizama personalne autonomije i koja obnavlja spomen na svoju povijesnu ulogu do nove zajednice koja se gradi u novom, budućem europskom društvu.

e) Od političkih stranaka treba istaknuti Samostalnu demokratsku srpsku stranku koja ima i tri saborska zastupnika. Uz tri saborska zastupnika SDSS ima i preko 250 vijećnika u skupštinama županija, gradova i općina. SDSS je nakon izbora 2005. osvojio vlast u 15 općina. U razdoblju od 2003. do danas Srbi su izišli iz okvira *de facto* regionalne političke stranke (u istočnoj Slavoniji) i prerasli u nacionalnu političku snagu. SDSS, osim toga, ne predstavlja samo Srbe u Hrvatskoj. To je stranka lijeve orijentacije, s interesom za multietničnost i multikulturalnost, uravnotežen regionalni razvoj, socijalnu pravdu i antifašističku tradiciju.

Ipak, velik broj Srba u Hrvatskoj i dalje je privržen drugim strankama, s hrvatskim političkim predznakom. O tome govore i iskazi. Kazivačica iz Hrvatske Kostajnice (1978.) smatra: “Ali, znate, u Kostajnici nikada nikakvo dobro nije došlo od srpskih stranaka. Zato nikada nitko od Srba ne glasa za srpske stranke, već samo za hrvatske.” Slično smatra i kazivačica iz Imotskog (1957.): “Tamo gdje je većina Srba, tamo srpske stranke imaju više uspjeha. Kod nas ne mnogo, jer kod nas do prošle godine nije nitko iz SDSS-a ni došao. Mislim da ljudi više vjeruju SDP-u i HNS-u.” Kazivačica iz Osijeka (1957.) smatra da je SDSS najsnažniji u istočnoj Slavoniji i da ondje čini dio srpskog identiteta: “SDSS je u istočnoj Slavoniji osigurao Srbima ostanak i zato je on glavna srpska opcija. Srbi od SDSS-a očekuju da štiti srpske interese i da im osigura opstanak i ostanak.” I kazivač iz Gornjeg Kosiinja (1967.) smatra da SDSS ima velikog utjecaja na glasače u gornjoj Lici. “On je

ondje reetnicizirao tu populaciju. Ono što im nije uspjelo na Baniji i Kordunu gdje je antifašistička tradicija bila jača, uspjelo im je u Lici gdje su srpske stranke i programi uvijek imali više uspjeha.”

Najveći uspjeh SDSS ima u krajevima koji su na neki način stradali u posljednjem ratu, odnosno u krajevima gdje su Srbi u apsolutnoj većini. Posve je razumljivo što ta stranka ima najveći broj glasača u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu, gdje su Srbi prepoznali tu političku opciju kao jedinu srpsku, koja im omogućuje ostanak. Stoga je ondje SDSS najviše utkan u srpski identitet. Sličan, iako nešto slabiji položaj ima i na području gornje Like (Donji Lapac, Gračac), Dvora, Gvozda i Krnjaka te u dijelovima Kninske krajine, Bukovice i Ravnih kotara. Međutim, na području zapadne Slavonije i posebno sjeverozapadne Hrvatske više uspjeha imaju tzv. hrvatske stranke, što pokazuje da Srbi ondje nisu dovoljno zainteresirani da glasuju za manjinske stranke, odnosno da se ne žele osjećati manjinom.

f) Krajem 19. stoljeća nastaju i brojne srpske organizacije nepolitičkog karaktera. Jedno od prvih društava bilo je Srpsko privredno društvo “Privrednik” te humanitarna organizacija “Kolo srpskih sestara”. Srpska banka i Savez srpskih zemljoradničkih zadruga institucije su koje su također osnovane krajem 19. stoljeća i bile su važan segment srpskog identiteta u Hrvatskoj. Godine 1944. u Glini je osnovano Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta” koje će neprekidno djelovati do 1972. godine. Sve su te institucije pridonosile očuvanju srpskog identiteta, ali i boljoj integraciji Srba u hrvatsko društvo. Od manjinskih institucija nepolitičkog karaktera koje su nositelji današnjeg srpskog identiteta u Hrvatskoj treba istaknuti Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta”, Srpsko privredno društvo “Privrednik”, Srpski demokratski forum, Zajedničko veće opština i Srpsko narodno vijeće. Svaka od tih institucija nosi dio srpskog identiteta, a u tome prednjače Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta” i Srpsko narodno vijeće. Uz njih treba spomenuti i tjednik *Novosti* koji izdaje Srpsko narodno vijeće i radiostanice Radio Dunav, Radio Borovo i Radio Bansko brdo u istočnoj Slavoniji i Baranji.

Iskazi kazivača uglavnom potvrđuju važnost manjinskih institucija nepolitičkog karaktera, a pritom posebno mjesto zauzima “Prosvjeta”. Kazivačica iz Velikih Grabičana nedaleko od Koprivnice (1986.) svjedoči o važnosti Srpskog kulturnog društva “Prosvjeta” za njezin osobni identitet nakon dolaska u Zagreb: “Išla sam u ‘Prosvjetu’ da se družim sa Srbima. Tako sam na neki način čuvala identitet u velikom gradu. Htjela sam plesati srpski folklor i našla sam vremena. Znala sam da je to nešto naše.” Vidljivo je da u sredinama u kojima Srbi čine apsolutnu većinu kulturne institucije nemaju toliku važnost kao u sredinama gdje nisu u većini i gdje nisu politički dobro organizirani. Interesantan je stav jednog kazivača iz Gornjeg Kosinja

(1967.) koji je dio svojeg djetinjstva proveo i u Doljanima kod Donjeg Lapca: “U Donjem Lapcu se olako shvaća kultura. Oni ionako imaju antene okrenute prema Bosni i Srbiji, imaju jake srpske stranke, a srbuju i po birtijama, pa im ‘Prosvjeta’ ne treba za očuvanje identiteta.” U Ogulinu, gdje je nakon Domovinskog rata srpski identitet gotovo potpuno zatomljen, “Prosvjeta” je imala vrlo važnu ulogu u nacionalnom buđenju i zaustavljanju asimilacije. Kazivač iz Ogulina (1979.) smatra da je “Prosvjeta” zaslužna i za obnovu suživota nakon ratnih tragedija između 1991. i 1995.: “2005. u Ogulinu se osniva Srpsko kulturno društvo ‘Prosvjeta’ i počinje rad folklor. Upisuje se 50 djece. Prva manifestacija održala se u kinosali (2006. g.), a u programu su sudjelovala dva srpska (iz Drežnice i Ogulina) i dva hrvatska KUD-a. Program je posjetilo oko 500-600 gledalaca (miješanih nacionalnosti) i mogu reći da među narodom tada počinje nova era suživota. Mislim da su mnogi shvatili da različitosti ne smiju biti razlog mržnje, nego mostovi povezivanja. ‘Prosvjeta’ je prva zaustavila asimilaciju svojim kulturnim radom i djelovanjem. Otvorila je put crkvi (okupila je djecu i oslobodila neke roditelje straha) za program vjeronauka.”

Nakon SDSS-a i Srpskog narodnog vijeća SKD “Prosvjeta” je najrazgranatija i najbrojnija srpska organizacija u Hrvatskoj. Ona ima 52 pododbora koja pridonose razvoju popularne kulture i folklor. Pridonosi očuvanju tradicije i folklor održavajući smotre srpskog kulturnog stvaralaštva i Dane srpske kulture u Hrvatskoj. Uz to objavljuje i djela književnika Srba iz Hrvatske. Na taj način SKD “Prosvjeta” čuva identitet Srba u Hrvatskoj. Međutim, iz iskaza je vidljivo da je ona potrebni-ja Srbima u onim krajevima gdje su u manjini, odnosno gdje nisu organizirani na nekoj drugoj bazi (u obliku stranke ili vijeća). To je posebno izraženo u krajevima u kojima je opstanak srpskog identiteta ugrožen (na primjer u sjeverozapadnoj Hrvatskoj) ili u gradovima, gdje se zbog miješanih brakova i etnomimikrije broj Srba naglo smanjuje.

g) Dio je modernog identiteta Srba u Hrvatskoj svakako i multietničnost i nadnacionalni identitet. To je danas osobito vidljivo kod urbanih Srba, dok je kod ruralnih Srba u Hrvatskoj taj element identiteta uglavnom nestao buđenjem nacionalnih osjećaja kasnih osamdesetih i ranih devedestih. Srbi u Hrvatskoj žive u multikulturalnom društvu već stoljećima, odnosno od vremena doseljavanja u ove krajeve. Srbi koji žive u hrvatskim gradovima, odnosno u multinacionalnim središtima, posebno su svjesni važnosti očuvanja toga duha različitosti koji obogaćuje i oplemeњуje jednu sredinu.

O tom nadnacionalnom identitetu Srba u Hrvatskoj govori kazivač iz Knina (1979.): “Identitet smatram osobnom stvari koja se ne oblikuje kroz pripadnost bilo kojoj nacionalnoj grupi, niti se on treba nekom dokazivati. Potreba za ispoljavanjem identiteta kroz nacionalne grupe odraz je blijede slike građanskog društva u Hrvatskoj. Dokazivanje identiteta put je koji forsira podjele i stvara animozitet

među podijeljenim.” Na sličan način svoj identitet percipira i kazivačica iz Osijeka (1957.): “Ja sam svoj nacionalni identitet smatrala privatnom stvari i nikada ga nisam ostvarivala izvan kuće. Sasvim drugi identiteti su mi bili bitniji od nacionalnoga. Iako se sada bavim manjinskim i ljudskim pravima i dalje mi nacionalni identitet nije primarni.” Da identitet može biti promjenljiv i različito shvaćan, govori slučaj djeda kazivačice iz Garešnice (1981.): “Kada su moj djed i njegov prijatelj došli glasati na prošlim izborima, žena iz izbornog povjerenstva pitala ih je: ‘Hoćete li glasati za manjinsku listu?’. Djed je na to počeo vikati na nju i rekao joj je da se on ne osjeća manjinom, već građaninom ove zemlje i da su njegovi tu već tristo godina. Ti stari ljudi neće nikada prihvatiti da su manjina. Oni su toliko srođeni s ovim prostorom i otkada znaju za sebe, znaju da tu pripadaju.” Slično smatra i kazivač iz Čukovca nedaleko od Ludbrega (1985.): “Ja sam pripadnik naroda podravskeg kraja već nekoliko stoljeća. Tako sam ja više Hrvat nego ti ljudi koji su Hrvati, a poslije su doselili.”

Iz iskaza kazivača vidljivo je da jedan dio urbanih Srba svoj nacionalni identitet ne stavlja u prvi plan, već su im važniji drugi identiteti (poput identiteta profesije, spolnog identiteta, vjerskog identiteta i slično). Najveći broj Srba u Hrvatskoj prvo se želi osjećati građanima Hrvatske, a tek potom Srbima. Stoga i veći broj njih glasa na nacionalnim listama, a ne na manjinskim. Osim toga dio kazivača smatra da ne treba uvijek isticati činjenicu da su Srbi, jer to smatraju svojom privatnom stvari, a vrlo često i nebitnom činjenicom. Činjenica je da što su kazivači bili školovaniji, to im je činjenica da su Srbi bila manje bitna.

h) Činjenica je također da su Srbi u Hrvatskoj u raznim aranžmanima ulazili u kolicije s većinskim narodom, pa su i preko tih aranžmana naučili na koji način očuvati svoja prava. Konačno, Srbi u Hrvatskoj su na ovaj ili onaj način oduvijek bili manjina, što je utjecalo na mogućnost adaptacije u multinacionalnim sredinama (koje su nekada bile znatno više multinacionalne negoli su to danas). Stvaranjem socijalističke Jugoslavije kao multietničke zajednice Srbi u Hrvatskoj u velikom su se broju slučajeva priklonili ideji integralnog jugoslavenstva, pa su na taj način također pokazivali mogućnost adaptacije u novim prilikama, ali su isto tako gubili svoj identitet. Dva su razloga za to, a čini se da su oba bila podjednako jaka: strah od terora proživljenog u NDH i socijalistička politika egalitarizma, neisticanja nacionalnih simbola te nestvaranja posebnih društava ili bilo kakvih nacionalnih organizacija. Zapravo je nacionalni identitet Srba bio sveden na ime i ćirilčno pismo te ponekad i ponegdje na obiteljske slave. U Jugoslaviji su Srbi u Hrvatskoj, kako zaključuje Milorad Pupovac, postali čuvari poretka.

Prema kazivanju intervjuiranog muškarca iz Daruvara (1947.), u njegovoj je obitelji jedino baka u poslijeratnoj Jugoslaviji držala do svih vjerskih običaja. Otac je običaje poznao, ali držao je samo do krštenja, obiteljske slave i posvećivanja

kuće: “Religija možda naizgled nema veliku ulogu jer su Srbi u Hrvatskoj slabo hrišćijanizovani, čemu je najviše doprinijela golgota za vrijeme NDH. Nakon toga su mnoge žene u svojim porodicama znale reći: ‘Da ima Boga, ne bi to dopustio’. Kako su žene središte duhovnog života u porodici, a i zvanična ideologija je propovijedala ateizam, put prema dehrišćijanizaciji bio je otvoren.” Zanimarivanju identiteta pridonijela je tragedija Drugog svjetskog rata. Kazivač iz Dalja (1955.) kaže da je bio Jugoslaven do 1971., kada je, revoltiran Hrvatskim proljećem, postao Srbin. “Nisam imao *inpute* da bih bio Srbin. Majka mi je Slovenka, a otac Srbin. Bio sam u nekoj diskoteci u Zagrebu 1971. i ondje sam zviždao kada je svirana Lijepa naša domovino, pa sam dobio ćušku. Posle sam došao kući i pitao majku kako me pišu. Ona je rekla kao Jugoslovena, a ja sam rekao da ću od sada biti Srbin. U to su vreme Hrvati nosili šahovnice u Osijeku na rukavu. Ja odem jednom u Sabornu crkvu u Beograd i tražio sam srpski grb, ali mi je pop rekao da oni to nemaju. Otišao sam jako razočaran iz Beograda.” Kazivač iz Nove Gradiške (1981.) kaže da postoje dva razdoblja u formiranju identiteta Srba u Hrvatskoj: “Što se ispoljavanja nacionalnog identiteta kod bake i djeda tiče, njega treba promatrati kroz dvije faze. Jedna traje do početka Drugog svjetskog rata kada se identitet vezuje za pripadnost Srpskoj pravoslavnoj crkvi, slavljenje slave, jasno nacionalno deklariranje i sl., dok se za vrijeme i nakon rata kao posljedica pripadnosti narodnooslobodilačkom pokretu i Komunističkoj partiji sve više okreću ka jugoslovenstvu i ateizmu, koji je u generaciji oca i majke bio još izraženiji.” Slično rezonira i kazivač iz Budimaca kraj Našica (1960.). On smatra da su Srbi nakon Drugog svjetskog rata zamijenili “krst petokrakom”. “Kod Srba su do ovoga rata samo babe išle u crkvu. Čini mi se da su u Lici Srbi spalili sami više svojih crkava nego ustaše zato da se dodvore Partiji, ali i zato da se u njima ne bi mogao okupiti narod da ga ustaše pobiju.” Kazivač iz Vlahovića kraj Gline (1946.) prisjeća se da su Srbi za vrijeme komunističke vlasti zanemarili svoj folklor. “Srbi su prihvatili treći put. Integralno jugoslovenstvo. Čak nisu nosili ni nošnju jer su željeli da budu svi jednaki.” Kazivač iz Bastajskih Brđana nedaleko od Daruvara (1960.) krivi antifašizam za negiranje srpskog identiteta, a u krajnjoj liniji i za ono što se dogodilo devedesetih: “Antifašizam je držao Srbe u ljušturi. Kada su došle devedesete, svi smo bili željni iskazivanja svojeg identiteta koji je do tada bio u ljušturi. Počelo se slaviti žešće, počelo se žešće ići u crkvu, počele su se pjevati neke pjesme koje su bile okarakterizirane kao četničke.” I kazivačica iz Velikih Grabičana nedaleko od Koprivnice (1986.) smatra da je antifašizam kriv za gubitak identiteta: “Kod nas je bio antifašizam toliko jak da je nadjačao svaki drugi oblik identiteta. Čak i djed koji je bio Srbin smatrao je Tita, Hrvata, čovjekom koji je bio za nas. Ja antifašizam gledam kao nešto što ubija to da smo mi Srbi. On je pridonio da se mi stopimo s ostalima, pa sam zato ljuta i ogorčena.” Kazivač iz Gornjeg Kosinja (1967.) smatra da su Srbi u okolici Gospića bili mnogo više “titoisti” nego što su bili partijci ili Jugoslaveni. “U toj generaciji nije bilo ikone ili svijeće u kući. Na

zidu je svugdje visila slika druga Tita.” Isti kazivač govori o donjolapačkom kraju iz kojeg mu potječe otac: “U lapačkom kraju stvoren je kult ustanka u Srbu. Svakog 27. srpnja išli smo tamo. Tamo je bio Đoko Jovanić koji je za taj kraj bio svetac. Ali vidio sam kako se to mijenja 1990. Bile su kod mojih u Doljanima na zidu tri slike u to vrijeme: Milošević, Rašković i Tito – bio je to novi oltar.”

Tragedija Drugog svjetskog rata sasvim je sigurno utjecala na formiranje srpskog identiteta u Hrvatskoj. Ustaški zločini počinjeni nad Srbima već prvih dana nakon uspostave NDH rezultirali su mnogobrojnim odlascima Srba u partizane. Koncentracijski logori i logori smrti, kao i mjesta masovnih smaknuća i danas su mjesta kolektivne memorije Srba u Hrvatskoj. Jasenovac je imao posebno mjesto u njihovoj kolektivnoj memoriji. Ipak, o njemu su nešto više znali Srbi koji su ondje nekoga izgubili. Sjećanje na Jasenovac bilo je više vezano za Srbe iz zapadne Slavonije, Banije i sjeverne Bosne, odakle ih je velik broj dopremljen u logor i ondje ubijen. Kazivačica iz Velikih Grabičana pokraj Koprivnice (1986.) priča o svojem djeđu kojem je otac ubijen u Jasenovcu, što je ostavilo pečat na cijeli njegov život: “Djed je ostao bez oca kad je imao pet-šest godina. Nikada poslije nije volio Hrvate, a čitav je svoj život odlazio na komemoracije u Jasenovac i Jasenovac je činio dio njegova identiteta.” Pristupanje Srba partizanima, u kojima su u Hrvatskoj uz njih bili komunisti i Hrvati koji nisu bili komunisti zapravo je bilo jedini oblik izbjegavanja različitih vrsta diskriminacija, a potom i iseljavanja ili eksterminacije. Srbi u Hrvatskoj, koji su činili oko 4-5% cjelokupnog jugoslavenskog stanovništva, potkraj 1941. godine činili su između 20 i 25% pripadnika partizanskih odreda. Potkraj 1944. godine, unatoč masovnom pristupanju jedinicama NOV i mobilizaciji u čitavoj Jugoslaviji, Srbi u Hrvatskoj činili su gotovo 10% ukupnih pripadnika NOV Jugoslavije. Tako je ispodprosječno sudjelovanje u Drugom svjetskom ratu Srba iz Srbije na svojevrsan način kompenzirano iznadprosječnim sudjelovanjem Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U Hrvatskoj su, prema popisu 1964. godine, u partizanima stradala 61 833 borca. Među stradalima Hrvata je bilo 32.497 (52,6%), Srba 28.216 (45,6%) te ostalih i nepoznatih 2,7% (Graovac i Cvetković, 2005: 119). Goleme žrtve koje su Srbi u Hrvatskoj, bilo kao civilne žrtve, bilo u redovima partizana, podnijeli za uspostavu nove socijalističke Jugoslavije usadile su kod najvećeg broja hrvatskih Srba izuzetnu privrženost antifašizmu i tekovinama narodnooslobodilačke borbe.

Privrženost Srba tekovinama narodnooslobodilačke borbe zacijelo je i danas jedno od primarnih obilježja njihova identiteta. Odgovarajući na pitanja o svojoj vojnoj prošlosti, većina kazivača govorila je o partizanskoj borbi, a nije ni pomišljala na stariju prošlost. Dakle, narodnooslobodilačka borba ostala je u živom sjećanju kazivača. Privrženost tekovinama narodnooslobodilačke borbe postala je nakon Drugog svjetskog rata dio srpskog identiteta u Hrvatskoj i ostala je to sve do danas.

Razloge tome treba tražiti u činjenici da je Srbe u Hrvatskoj antifašizam spasio od uništenja, ali i u tome što im je omogućio da postanu konstitutivni narod u Hrvatskoj. Uz privrženost narodnooslobodilačkom ratu usko su vezani i komemorativni skupovi na mjestima stradanja u Drugom svjetskom ratu, osobito Jasenovac koji je zauzimao (i zauzima) posebno mjesto u kolektivnoj memoriji Srba u Hrvatskoj. Koliko je narodnooslobodilački rat pridonio negiranju nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj, govori činjenica da se velik dio Srba nakon Drugog svjetskog rata izjašnjavao kao Jugoslaveni te da su zanemarili sve druge oblike identiteta: onaj vjerski koji je sveden na minimum, onaj koji se ticao pisma i jezika koji je postao nebitan, onaj književni koji je sveden na zajednički nazivnik jugoslavenske književnosti, onaj stranački koji nije postojao, onaj nestranački – kulturni koji je dokinut 1972. godine gašenjem SKD “Prosvjeta” kao posljednje kulturne srpske organizacije u Hrvatskoj i onaj urbani koji je nestao u vihoru Drugog svjetskog rata, ali koji je obnovljen nakon Drugog svjetskog rata na neidentitetski način.

Zaključak

Kazivači su uglavnom pesimistični kada je riječ o budućnosti Srba u Hrvatskoj. Boje se izumiranja, asimilacije, etnomimikrije, a prema njihovim iskazima, za to imaju i opravdanje. Kako kazuje kazivačica iz Garešnice (1981.), od “srpskog identiteta ostat će uskoro samo folklor i srpska slava”. Većina srpskih sela u Hrvatskoj danas je pusta, a značajan broj Srba u gradovima ne izjašnjavaju se više kao Srbi. U Lici, na Baniji i Kordunu, u zapadnoj Slavoniji i sjevernoj Dalmaciji uglavnom živi staro stanovništvo, te su ta područja osuđena na izumiranje. Slikovito to objašnjava jedna kazivačica iz Vrhovina (1950.): “U Vrhovine i okolice su se vratili ljudi starije i srednje dobi. Sela oko Vrhovina skoro su pusta. Bosanci koji su doselili neće obrađivati zemlju. Svi hoće posao ili humanitarnu pomoć. Nema više ličkog govora. Oni će asimilirati nas, a ne mi njih. Sva ta djeca, iako su rođena u Vrhovinama, su mali Bosanci.” Jedino mlado stanovništvo živi u reintegriranim područjima istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Međutim, prema iskazima kazivača, čak i na tome području situacija nije mnogo bolja kad je riječ o čuvanju tradicije i identiteta. Kazivačica iz Osijeka (1957.) veli: “U našim selima mnogi mladi ljudi su napustili svoje kuće. Otišli su negdje tražeći bolji život. Ostala je samo stara generacija, a ona nema na koga prenositi stare običaje. Jedini su spas pojedinačne organizacije koje pokušavaju prikupljati materijale i običaje da se otmu zaboravu. Vjerojatno je i nedostatak sredstava kriv za to neočuvanje tradicije.” I mladić iz Čukovca (1985.) smatra da Srbi u Hrvatskoj nestaju: “Znat će se po pričama da su postojali Srbi, ali bit će ih jako malo. Kad roditeljska generacija umre, neće više biti izvora priča, pa mladima više nitko neće moći reći o vjeri, identitetu i slično. Kod nas je situacija krizna. Ako se ugasi odlazak pravoslavaca u crkve, gotovo je, jer je to kod nas

jedina poveznica Srba s vlastitim identitetom.” Kazivač iz Daruvara (1947.) daje konačan zaključak koji sumira sva razmišljanja kazivača: “Mladi ljudi uglavnom taje nacionalnost jer ju je kontraproduktivno isticati, stari se manje boje jer imaju manje toga izgubiti. Ljudi ne žele imati problema u zemlji u kojoj se skandira ‘Ubij Srbina’. Nije poželjno biti Srbin u Hrvatskoj, o tome ne treba biti nimalo sumnje.”

Nema sumnje da su Srbi u Hrvatskoj pred izumiranjem. Mladi naraštaji u depopuliranim dijelovima Hrvatske (poput Banije, Korduna, Like i dijelova zapadne Slavonije) nemaju nikakve šanse za prosperitet i posao, pa se ionako mali broj mladih seli u veće gradove i u strane zemlje. Populacijski fond Srba u Hrvatskoj otišao je već 1995. godine u Srbiju i drugdje u inozemstvo i ondje pronašao neki drugačiji život od kojeg ne namjerava odustati vraćajući se u srušene kuće, polunapuštene sela i na nesigurnu egzistenciju. Stari ljudi su se vratili zato da bi umrli na svojoj zemlji i u svojoj kući. Asimilacija koja je prisutna od ratnih vremena, posebno u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u velikim gradovima, pospješena je nakon rata stigmatizacijom Srba i etnomimikrijom, a ubrzana je i zbog brojnih miješanih brakova. Visok mortalitet srpskog stanovništva koje je u ruralnim zonama uglavnom staro doveo je Srbe u Hrvatskoj u stadij čuvara imena i grobova. Činjenica je da su Srbi u većini krajeva danas brojniji na grobljima nego u naseljima. Kao upozorenje na moguću prijetnju izumiranja, pa i kao politički stav, krajnje pesimistična tvrdnja kazivača navedena u posljednjem odlomku može biti prihvatljiva. Međutim, ona ne stoji kao znanstvena spoznaja. Naprotiv, pesimizam u iskazima kazivača ističe njihovu zabrinutost zbog mogućega gubitka osjećaja identiteta. Ipak, stvarni gubitak identiteta u nekoj populaciji počinje tek onda kada se u njezinu znatnom dijelu konstatira indiferentnost prema tom gubitku.

LITERATURA

- Graovac, Igor; Cvetković, Dragan. 2005. *Ljudski gubici Hrvatske 1941. – 1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...* Zagreb. Zajednica istraživača Dijalog; Udruga za promicanje znanstvenog dijaloga (Dijalog); Zaklada Friedrich Naumann.
- Grbić, Jadranka. 1994. *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj.* Zagreb. Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Pupovac, Milorad. 1999. Moderni identitet Srba u Hrvatskoj, u: *Čuvari imena: Srbi u Hrvatskoj i raspad Jugoslavije.* Zagreb. SKD Prosvjeta: 143-164.
- Roksandić, Drago. 1991. *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana.* Zagreb. Vjesnik.

Filip Škiljan

IDENTITY OF SERBS IN CROATIA

Summary

In this article the traditional and modern elements of the identity of Serbs in Croatia are analysed. The author identifies the following key elements or markers of this identity: Christian Orthodox faith, use of Cyrillic alphabet, social and political preferences and values, concern for the status of their ethnic community, loyalty to specific organisations that represent their community, and memories of the Second World War, i.e. loyalty to Partisans. This article presents results of in-depth interviewing of a large number of ethnic Serbs from different regions of Croatia. The author concludes that following the disintegration of Yugoslavia, Serb identity in Croatia has been through an ambivalent process. On one hand, there is a process of re-traditionalisation and “reviving of identity”, which had been neglected in the times of Yugoslavia. On the other hand, due to the war of the 1990s, Serb ethnic community in Croatia has been significantly reduced, and there are new fears – especially of the trend of assimilation. Many Serbs have left Croatia and will not return. Thus, it is possible that the Serb community is facing disappearance.

Keywords: Identity, Serbs, Croatia, Croatian Serbs, Tradition

Kontakt: **Filip Škiljan**, Institut za migracije i narodnosti, Trg Stjepana Radića 3,
10 000 Zagreb. E-mail: filipskiljan@yahoo.co.uk